

БАЙЄР Оксана Олександрівна

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ОБМОВЛЯННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІЇ

Oksana BAYER

THE PSYCHOLOGICAL PHENOMENON OF SLANDER IN UKRAINIAN SOVIET HISTORY

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2025.01.018>

УДК: 159.9.316.6

*«Я винен, браття. Всі ми винні.
Наш гріх судитимуть віки
За беріїв, за Соловки,
За чорні, зганьблені, злочинні
Перегвалтовані роки,
За куці істини нізчимні,
За те, що унтери причинні
Нам кастрували язики...»*

(Іван Світличний. Провина)

Постановка суспільної проблеми. Дослідження психологічних підсумків радянської епохи для українців відбувається в руслі аналізу декількох аспектів: а) історичної травми та психологічних наслідків Голодомору [4; 9; 11; 18], б) впливу тоталітарної системи на особистість і масову культуру [3; 13], в) окремих розвідок стосовно сприйняття себе та світу пересічним громадянином [2; 14; 16]. Наразі нам невідомі інтегральні дослідження, які б узагальнювали психологічний зміст такого досвіду та його наслідки для пострадянських поколінь.

Окремим аспектом, відносно якого нам невідомі емпіричні дослідження у психологічній царині, є *феномен обмовлення*. Донесення, опорочування, стукацтво, оббріхування та подібні явища були невід'ємною частиною конструкції радянського суспільного режиму. Відома фраза класика, згідно з якою «півкраїни сиділо, а інші півкраїни писали доноси». Напевно, не настільки легко і прозоро можна описати ситуацію з обмовленнями в історично-

му ключі [1], але не викликає сумнівів те, що вони є важливим складником атмосфери тогочасної української держави, яка чинила вплив на психологічний стан, уявлення про себе та інших у її громадян. І що не менш вагомо, така поведінка обґрунтовувалась заідеологізованими переконаннями її авторів і супроводжувалась гамою відповідних емоцій.

Мета дослідження: теоретична концептуалізація обмовлення як психологічного феномену і висвітлення його місця у переживанні себе і світу українських громадян радянської доби.

Авторська концепція. Згідно із влучним висловом одного з учасників дослідження психологічного феномену обмовлення в українській радянській історії, паплюження й очорнення були «вмонтовані» у життя кожного радянського громадянина через так звану «сіру мораль», притаманну цьому часу [21]. Тому, на нашу думку, з прагматичної позиції психолога-науковця не має сенсу розмежовувати українських громадян на «чесних» та «обмовників», принаймні таке розмежування є умовним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен доносів уже став предметом досліджень українських істориків [1; 5]. Наявний значний літературний доробок спогадів відомих українських персоналій, зокрема правозахисників і дисидентів, де тема донесень завжди фігурує [6-7; 10 та ін.]. Інколи способи практикування осуджень згадуються в контексті колабораціонізму в сучасній російсько-українській війні [8; 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Роботи психологічного ґатунку з цієї теми нам невідомі. Більше того, в межах дослідження психологічних наслідків радянської доби для України та українців тема обмовлянь і наклепів довго ніби вислизала з поля і нашої уваги. Поставивши за мету вивчення цього ракурсу негативного досвіду українців УРСР, нами були проведені інтерв'ю з понад 150 респондентами – сучасниками радянської епохи (див. [15-16]). Останні розповідали про досвід ув'язнень, депортацій, обмежень у правах та інших утисків з боку радянської держави, які здебільшого стали наслідком чийогось обмовляння чи ганьблення. І яким же неочікуваним виявилось для нас питання слухачів на одній із конференцій за кордоном, де було представлено результати нашої роботи: *а хто ж, власне, кривдники?* Всі ваші 150 респондентів постраждали від утисків. Тоді, хто ті люди, які чинили ці злочини?

Виклад основного матеріалу дослідження й отриманих наукових результатів

Почнімо з окремої низки робіт, які ставлять для нас інтерес і які висвітлюють досвід обмовлянь часів Третього Рейху. Напевно, в найкращий спосіб опрацьована тема намовлянь і доносів у дослідників епохи Штазі (Stasi – аббревіатура від Staatssicherheit, тобто українською – *Держбезпека*).

В низці праць червоною стрічкою проходить думка про те, що у випадку обмовлянь і доносів, які заохочувались, а інколи насильницьки витискалися із оббріхуваного громадянина представниками держави, важко відокремити жертву та агресора [20; 22-23]. Вочевидь легше для розуміння (або, точніше, ілюзії розуміння) аналізованого феномену було б чітко відокремити «поганих» від «хороших» громадян, тобто тих, хто доносив, від тих, хто був чесним і нікого не кривдив. Проте потрібно досягнути

ще й глобальні умови тогочасної державної в'язниці, де кожна доросла особа жила під постійним тиском і підозрою, відчула сором, страх, невизначеність і невпевненість, безпомічність, залежність і відсутність приватного простору, які супроводжували всіх без винятку за втілення у повсякдення східно-німецької версії соціалізму. Тому як захисна психічна реакція існувала тенденція не чути, не бачити, не знати, жити далі так, ніби нічого не відбулося з боку очевидців доносів. Власне це вкотре засвідчує, наскільки морально складною і неоднозначною є піднята тема. Гок і Фрай [17] стверджують, що громадяни колишньої ГДР, навіть маючи вже доступ до архівів Штазі і можливість установити, хто обмовив їх чи їхніх рідних, часто відмовлялися від неї через опасіння дізнатись те, з чим не зможуть психологічно впоратися.

Загалом дослідники психологічних наслідків епохи Штазі для наступних поколінь німців однастайно зазначають наявність у його представників вищих проявів почуття небезпеки, тривоги, недовіри, параноїдальних розладів, схильності до залежної або дисоціативної поведінки та заперечення. Для німецької спільноти ці наслідки мають форму нижчих порогів довіри до інституцій та соціальної згуртованості [20; 23; 24].

На сьогодні проведені дослідження психологічної складової неправдивих свідчень у сучасних екстремістських і терористичних угрупованнях. Так, Фінлі [19] визначає, що обмовляння та очорнення можуть виконувати функції реалізації й закріплення групових норм, часто є засобом підкорити обидві сторони – і ту, котра доносить, і ту, на котру доносять, продемонструвати лояльність групи з боку донощика, а також ще й методом виявлення прихованих «ворогів» і придушення активності опонентів через завдання шкоди їхній репутації.

Стосовно опорочування та паплюження і їх значення для самоусвідомлення українців значимо травмувальний вплив загальносуспільної атмосфери на соціетальну психіку і психокультуру національної ментальності (див. до прикладу [14]). Наш дослідницький досвід вивчення психологічних наслідків радянської епохи для українства породив до теми доносів *метафору темної матерії*: її не видно неозброєним оком, проте вона присутня значною мірою, і через це є важливим, не до кінця зрозумілим, складником балансу сил.

Започатковане емпіричне дослідження, де в ролі респондентів-експертів були запрошені люди, які постраждали від доносів, та історики, котрі займалися вивченням цього феномену (очікувано, що самих обмовників як респондентів не знайшлося). Учасники опитування, спираючись на свій досвід, розмірковували стосовно *внутрішньої картини переживань, уявлення про себе і про світ* тих людей, хто доносив. Чому ті, хто безпосередньо постраждав від оббріхувань, пояснюють собі, чому не хочуть самі викривати навіть тепер тих, хто вчинив на них наклеп?

Концептуальна ідея дослідження, звісно, за умов відсутності експертів першого порядку, тобто тих, хто визнає, що сам удавався до подібних практик, полягає в тому, щоб зібрати певною мірою «відбитки», «кола на воді», залишені тими, хто їх безпосередньо робив чи створював. Подібно згаданий вище невидимий темній матерії, практики обмовлянь і доносів, будучи хоча й прихованою стороною функціонування української спільноти, обов'язково справляли вплив на всіх очевидців радянської епохи, тому наслідки їхніх ганебних учинків позначилися на почуттях, світогляді, виховних заходах, поведінкових патернах тих, хто в той чи інший спосіб знаходився у сфері їх діяльного вчинення.

Наразі нами проведено десять інтерв'ю, що опрацьовувалися задля створення обґрунтованої у перспективі теорії [21; 25]. Попередні результати дають розуміння характеру моральної табуїзованості теми: учасники наголошують, що їм украй важко уявити, як почувають себе донощики (тому що самі вони не такі). Через відкритість глибоко персональної теми цілком зрозуміло, чому донощики не зголосилися брати участь у нашому дослідженні, попри більш ніж тридцятиліття після розвалу Радянського Союзу.

Доноси та обмовляння зіставляють з падінням, коли людина «зламалась», що було вкрай легко і цілком передбачувано за умов шаленого тиску, підозрілості, маніпуляцій і зловживань, притаманних радянській добі. Визначально, що учасники, постраждалі від чийось обмовлянь, категорично відмовлялися дати координати тих, хто їх обмовив. Зокрема, за влучним висловом одного з них, це б дорівнювало «дзеркальному доносу». Щоправда, одна потенційна учасниця відмовилась від інтерв'ю після нашої пропозиції поділитися контактами людини, яка обмовила її (вже 15 років покійного!) чоловіка.

Респонденти досить швидко (хоча це і не передбачено питаннями) переходили на обговорення мотивів обмовлянь (до прикладу, служіння кар'єрі, утвердження почуття значущості, особиста помста або заздрощі, інколи щира підтримка системи і бажання зробити корисну справу, навіть усвідомлюючи моральну неоднозначність подібних учинків), висловлювали співчуття тим, хто змушений (і це звучить саме як вимушеність, коли не було іншого виходу) був вдаватися до такої безчесної практики. Тема обмовлянь, як показала емпірика, забарвлена емоціями страху, тривоги, відчаю, підозрілості, сорому, провини, невизначеності, відризи і зневіри.

Важливо, що у свідченнях наших респондентів обмовляння звучать як невід'ємна, неунікна частина життя громадян радянської України, котрі, мов гвинтики, «вмонтовані у систему» (цитата одного з них). Вони зауважували, що неможливо було уникнути досвіду співпраці з КДБ. Однак ніхто з опитаних не розповів про власний досвід наклепів та обмовлянь (тим самим відтворюючи явище свідомого блокування, що раніше спостерігалось).

Водночас описане стає зрозумілішим завдяки свідченням респондентів-істориків, які займалися вивченням особистих справ ув'язнених і тих, хто на них доносив. Як не парадоксально це звучить, але в умовах ненажерливої державної машини, сфокусованої на всеохопному контролі і підкоренні всіх і кожного, усі без винятку громадяни якоюсь мірою брали участь у відтворенні тогочасних державних норм і порядків. Один із респондентів пропонує називати це явище «напівтонами»: протягом життєвого шляху одна і та ж особа могла як вдаватися до досвіду обмовлянь, так і сама страждати від них. І такі «зміни ролей» могли відбуватися неодноразово.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

1. У випадку обмовлянь і доносів відокремлення жертви та агресора повною мірою неможливе. Пов'язані з подібними, психосоціально ганебними і прикрими для історичної пам'яті нації, явища осіли тягарем в українській ментальності у вигляді сорому, страху, підозрілості, невизначеності, невпевненості, хвилювань щодо відсутності персонально приватного простору спілкування, діяльності, вчинків. Для нащадків українськості психологічні нас-

лідки цього державного тиску формовуються як екзистенціальні недовіри, тривоги, параноїдальних розладів особистості, її схильності до залежної або дисоціативної поведінки та заперечення.

2. На рівні етнонаціональної спільноти наслідки обмовлянь та доносів щонайменше постають у формах сумнівної довіри населення країни до державних інституцій і до спроможностей соціальної згуртованості.

3. Попередні результати емпіричного дослідження, проведеного нами за участю українських респондентів, дають підстави висновувати про моральну табуїзованість піднятої теми про її забарвленість зрозумілими негативними емоціями та афектами – страхом, тривогою, відчаєм, підозрілістю, соромом, провиною, відразою. Учасники порівняно легше обговорюють мотиви поведінки обмовників, аніж їх уявлення про себе та світ, та часто висловлюють їм співчуття як жертвам деспотичного режиму, котрі змушені вдаватися до подібних практик.

Перспективами подальшого опрацювання даної проблемної теми вбачаємо створення з допомогою методу так званого «ґрунтованого теоретизування» ко н ц е п ц і ї світобачення і сприйняття себе людьми, які вдавалися до обмовлянь і неправдивих свідчень; визначення психологічних наслідків очорнення для тих, хто постраждав через наклепи; проведення паралелей впливу обмовлянь та опорочування на сучасних громадян незалежної України і на свідомість прийдешніх поколінь українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрющенко Е. Архіви КДБ. Невигадані історії. Харків: Віват, 2024. 400 с.
2. Байєр О.О. Аналіз факторів, що визначають особистісну стійкість за умов соціальних репресій. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Педагогіка і психологія*. 2009. №17(9/1). С. 11-17.
3. Горностай П.П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*. 2019. №7(21). С. 54-68.
4. Горностай П.П. Подолання колективних травм у контексті інтеграції України в європейський культурний простір. *Проблеми політичної психології*. 2022. №11(25). С. 38-55. <https://doi.org/10.33120/poppp-Vol25-Year2022-86>.
5. Дроздов О.Ю. Доносництво як різновид політичної поведінки: історико-психологічні паралелі та сучасність. *Чотирнадцяті Сіверянські соціально-психологічні читання: матеріали Міжнар. наук. конф. (26 квітня 2024 року, м. Чернігів) / за наук. ред. О.Ю. Дроздова. Т.1. Психологія*. Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2024. С. 39-47.
6. Кириченко С. Люди не із страху. Київ: Смолоскип, 2013. 424 с.

7. Лісовий В.С. Спогади. Київ: Смолоскип, 2014. 664 с.
8. Лосєв І. Війна України з Росією і колаборантство. Держава повинна реагувати. BBC, 4 жовтня 2019. <https://ua.krymr.com/a/ihor-losiev-viina-ukrainy-z-rosiieiu-i-kolaboranstvo/30197846.html>.
9. Найдьонова Л. Голодомор: страждання, спричинені політичною технологією. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*. 2009. Вип. 9. С. 73-82.
10. Плахотнюк М. Коловорот: статті, спогади, документи. Київ: Смолоскип, 2012. 510 с.
11. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору та сталінських репресій. Дніпропетровськ: Свідлер, 2013. 272 с.
12. Росіяни написали донос на свого друга-українця, який висловився проти війни. Фокус, 8 грудня 2022. <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/540113-rossiyane-napisali-donos-na-svoego-druga-ukrainca-kotoryy-vykazalsya-protiv-voynu-smi>.
13. Слюсаревський М.М., Ревера І.І. Немає людини – немає проблеми: деякі гіпотези щодо взаємозв'язку масових політичних репресій з масовою культурою і побутовою злочинністю. *Проблеми політичної психології*. 2017. Вип. 6. С. 3-18.
14. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: 3-є наук. вид. Тернопіль: НДІ МЕВО, 2014. 168 с.
15. Bayer O., Hrysenko N., Barkova O., & Friedman, J. One's dog tears apart its masters. *Ethos*. 2025 [in press].
16. Bayer O., Martyshenko I. Coping with Repression in Soviet Ukraine. *European Scientific Journal*. 2016. № 12(8), P. 52-72.
17. Gauck J., Fry M. Dealing with a Stasi Past. *Germany in Transition*. 1994. Vol. 123. № 1. P. 277-284.
18. Gorbunova V., Klymchuk V. View of Psychological Consequences of the Holodomor in Ukraine. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2022. № VII(2). P. 33-68.
19. Finlay W.M.L. Denunciation and the construction of norms in group conflict: Examples from an Al-Qaeda-supporting group. *British Journal of Social Psychology*. 2014. Vol. 53. № 4. P. 691-710.
20. Lewis A. En-Gendering Remembrance: Memory, Gender and Informers for the Stasi. *New German Critique*. 2002. № 86. P. 103-134.
21. Mayan M.J. Essentials of Qualitative Inquiry. New York and London: Routledge, 2023. 312 p.
22. Milosz C. The Captive Mind. Interlochen: Vintage, 1981. 272 p.
23. Neuendorf U.L. Surveillance and Control: An Ethnographic Study of the Legacy of the Stasi and its impact on wellbeing. London, University College London, 2017. 314 p.
24. Schubert H. The Case Studies of Female Denunciation in the Third Reich. Middletown, Connecticut: Wesleyan University, 2010. 152 p.
25. The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology. C. Willig, W.S. Rogers (Eds.). London: Sage, 2017. 665 p.

REFERENCES

1. Andriushchenko, E. (2024). Arkhivy KDB. Nevyhadani istorii [Archives of KGB. Not invented stories]. Kharkiv: Vivat. 400 p. [in Ukrainian].

2. Bayer, O.O. (2009). Analiz faktoriv, shcho vyznachaiut osobystisnu stikist za umov sotsialnykh represii [Analysis of factors that determine personality resilience under the conditions of social repressions]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Pedagogika i psykholohiia – The Bulletin of Dnipropetrovsk University. Pedagogy and Psychology Series*. 17(9/1), 11-17 [in Ukrainian].
3. Gornostai, P.P. (2019). Kolektyvna travma yak problema sotsialnoi ta politychnoi psykholohii [Collective trauma as a problem of social psychology]. *Problemy politychnoi psykholohii – The problems of political psychology*, 7(21), 54-68 [in Ukrainian].
4. Gornostai, P.P. (2022). Podolannia kolektyvnykh travm u konteksti intehtatsii Ukrainy v yevropeyskyi kulturnyi prostir [Overcoming collective traumas in the context of intergration of Ukraine into European cultural space]. *Problemy politychnoi psykholohii – The problems of political psychology*, 11(25). <https://doi.org/https://doi.org/10.33120/popp-Vol25-Year2022-86> [in Ukrainian].
5. Drozdov, O.Yu. (2024). Donosnytsstvo yak riznovyd politychnoi povedinky: istoryko-psykholohichni paraleli ta suchasnist [Denunciation as a variation of political behavior: historical and psychological parallels and modernity]. *Chotyrnadsyti Siverianski sotsialno-psykholohichni chytannia: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii – The fourteenth Siveriansky social-psychological readings: Proceedings of International scientific conference* (26 April 2024, Chernihiv) / O. Yu. Drozdova, T.I. Psykholohiia (Eds.). Chernihiv: NUChK imeni T.H. Shevchenka, 2024. P. 39-47 [in Ukrainian].
6. Kyrychenko, S. (2013). Liudy ne iz strakhu [People not from fear]. Kyiv: Smoloskyp. 424 p. [in Ukrainian].
7. Lisovyi, V.S. (2014). Spohady [Memories]. Kyiv: Smoloskyp. 664 p. [in Ukrainian].
8. Losiev, I. (2019). Viina Ukrainy z Rosiieiu i kolaborantstvo. Derzhava povynna reahuvaty [The war of Ukraine with Russia and collaborationism. The state is to regulate it]. BBC, 4 October 2019. <https://ua.krymr.com/a/ihor-losiev-viina-ukrainy-z-rosiieiu-i-kolaborantstvo/30197846.html> [in Ukrainian].
9. Naidonova, L. (2009). Holodomor: strazhdannia, sprychyneni politychnoiu tekhnolohiieiu [Holodomor: sufferings, caused by a political technology]. *Problemy politychnoi psykholohii ta yii rol u stanovlenni hromadianyna Ukrainskoi derzhavy – The problems of political psychology and its role in formation of a citizen of the Ukrainian state*, Issue 9, 73-82 [in Ukrainian].
10. Plakhotniuk, M. (2012). Kolovorot: staty, spohady, dokumenty [Whirlpool: papers, memories, documents]. Kyiv: Smoloskyp. 510 p. [in Ukrainian].
11. Reva, I. (2019). Po toi bik sebe: sotsialno-psykholohichni ta kulturni naslidky Holodomoru i stalinskykh represii [On the other side of oneself: social-psychological and cultural consequences of Holodomor and Stalin's repressions]. *Dnipropetrovsk: Svidler*. 272 p. [in Ukrainian].
12. Rosiiani napysaly donos na svoho druha-ukraintsia, yakyi vyslovyyvsia proty viiny [The Russians wrote a denunciation to a friend of Ukrainian who spoke out against the war] (2022). *Fokus, 8 hrudnya – Focus on December 8*. <https://fokus.ua/uk/voennye-novosti/540113-rossiyane-napisali-donos-na-svoego-druha-ukrainca-kotoryy-vykazalsya-protiv-voiny-smi> [in Ukrainian].
13. Sliusarevskiy, M.M., Revera, I.I. (2017). Nemaie liudyny – nemaie problemy: deiaki hipotezy schodo vzaiemozv'язku masovykh politychnykh represii z masovoiu kulturoiu i pobutovoiu zlochynnistiu [No person – no problem: some hypotheses concerning interrelation of mass political repressions with mass culture and domestic crime]. *Problemy politychnoi psykholohii – The problems of political psychology*, 6, 3-18 [in Ukrainian].
14. Furman, A.V. (2014). Psychokul'tura ukraïns'koy mental'nosti: tret'ye nauchove vydannia [Psychological culture of Ukrainian mentality: the third scholarly edition]. Ternopil: NDI MEVO. 168 p. [in Ukrainian].
15. Bayer, O., Hrysenko, N., Barkova, O., & Friedman, J. (2025, in press). One's dog tears apart its masters. *Ethos*.
16. Bayer, O., Martysenko, I. (2016). Coping with Repression in Soviet Ukraine. *European Scientific Journal*, 12(8), 52-72.
17. Gauck, J., Fry, M. (1994). Dealing with a Stasi Past. *Germany in Transition*. 123(1), 277-284.
18. Gorbunova, V., Klymchuk, V. (2020). View of Psychological Consequences of the Holodomor in Ukraine. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. VII(2), 33-68.
19. Finlay, W.M.L. (2014). Denunciation and the construction of norms in group conflict: Examples from an Al-Qaeda-supporting group. *British Journal of Social Psychology*. 53(4), 691-710.
20. Lewis, A. (2002). En-Gendering Remembrance: Memory, Gender and Informers for the Stasi. *New German Critique*. 86, 103-134.
21. Mayan, M. J. (2023). *Essentials of Qualitative Inquiry*. New York and London: Routledge. 312 p.
22. Milosz, C. (1981). *The Captive Mind*. Interlochen: Vintage. 272 p.
23. Neuendorf, U.L. (2017). Surveillance and Control: An Ethnographic Study of the Legacy of the Stasi and its impact on wellbeing. University College London. London. 314 p.
24. Schubert, H. (2010). *The Case Studies of Female Denunciation in the Third Reich*. Wesleyan University. Middletown, Connecticut. 152 p.
25. *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology* (2017). C. Willig, W.S. Rogers (Eds.). London: Sage. 665 p.

АНОТАЦІЯ

БАЙЄР Оксана Олександрівна.

Психологічний феномен обмовляння в українській радянській історії.

У вітчизняній академічній психології все ще бракує інтегративних досліджень, які б осмислювали та узагальнювали наслідки досвіду радянського історичного періоду для самовідчуття та світосприйняття українців. Наявні праці, які розглядають окремі його аспекти: психологічні підсумки для української ментальності Голодомору, вплив тоталітарного державного устрою і репресій на формування особистості і на масову культуру, сприйняття себе і світу пересіченими радянськими українцями. Відсутні психологічні розвідки, присвячені морально складному і неоднозначному питанню очорнень, доносів і неправдивих свідчень. Враховуючи доквітленневий (політичний і соціальний) контексти часів Третього Рейху та Штазі, у реалізації таких ганебних психосоціальних практик не-

можливо чітко розмежувати «жертву» та «агресора». Доведено, що психологічний зміст обмовлень на особистісному рівні супроводжується почуттями сорому, страху, життям під тиском приречення і в постійних підозрах, а також невизначеністю, невпевненістю, залежністю і відсутністю персонально приватного простору. Показово, що, навіть маючи доступ до архівів, громадяни часто відмовляються від їх перегляду з опасінь, що свідомісно не впораються з тим, про що дізнаються. Аргументовано, що поширене використання сучасними терористичними угрупованнями досвіду особистого опорочування є засобом реалізації та укріплення кланових групових норм, перевірки на відданість та боротьби з опонентами. Авторське емпіричне дослідження показало, що психологічні сенс та наслідки донесень і стукацтва базуються на якісній дослідницькій стратегії і мають на меті створення обґрунтованої теоретичної концепції стосовно внутрішніх переживань, уявлення про себе і світ тих людей, хто доносив. Респондентами були історики, які компетентно займаються даною темою, та сучасники радянської епохи, котрі особисто постраждали від доносів. Було цілком очікувано, що нам не вдалось задіяти як респондентів осіб, які б відкрито визнавали, що самі доносили на інших співгромадян. Водночас гіпотетично підтверджена ідея, що доноси є прихованою, «темною» стороною функціонування етнонаціональної спільноти, котру можна рефлексивно осягнути, досліджуючи «відбитки» паплюження та ославлення у самосприйнятті і світосприйнятті тих осіб, які пережили їх психотравмувальну дію.

Ключові слова: Україна, радянська доба, громадянин, стукацтво, обмовлення, психологічний феномен, самосприйняття, світосприйняття, моральне табу, «сіра мораль».

REFERENCES

Oksana BAYER.

The psychological phenomenon of slander in Ukrainian Soviet history.

Domestic academic psychology still lacks an integrative research that would summarize the repercussions of the Soviet experience for the self-perception and worldview of Ukrainians. There are works that consider its specific aspects: psychological

consequences of Holodomor, the impact of the totalitarian regime and repressions of the development of a personality and mass culture, self-concept and image of the world of lay Soviet Ukrainians. The works devoted to morally complex and ambiguous denunciations and false witnessing are unavailable. Considering the external (both political and social) context during the time of the Third Reich and Stasi, in implementation of such practices, it is impossible to differentiate «a victim» from «an aggressor». Authors define the psychological context of denunciations as shame, fear, life under pressure and in constant suspicions, ambiguity, lack of confidence, dependency, and lack of private space. It is illustrative that even having received access to the state archives, German citizens may refuse to address them in fear they will be unable to cope with what they might learn. Following the results of investigating the psychological aspect of denunciations in modern terroristic groups, such practices appear to be the means of realization and strengthening of group norms as well as pressing opponents. The author's empirical research of the psychological side and consequences of denunciations and false witnessing is based on qualitative research paradigm and is aimed at building grounded theory of internal experiencing, self-concept and vision of the world of those who false witnessed. Our respondents are historians who have studied the topic and Ukrainians of the Soviet epoch who personally suffered from denunciations. Expectedly, we failed to enroll as respondents individuals who openly confessed they made denunciations themselves. According to our idea, because denunciations are a hidden, «dark» side of a community functioning, we will be able to see the essence of this phenomenon through investigation of its «trace» in world-concept and self-concept of those who contacted it in a certain way.

Keywords: Ukraine, Soviet era, citizen, denunciations, false witnessing, self-concept, world-concept, moral taboo, «grey morale».

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Сергій БОЛТІВЕЦЬ,
д. психол. н., проф. Мирослав САВЧИН.**

Надійшла до редакції 12.12.2024.

Підписана до друку 06.02.2025.

Бібліографічний опис для цитування:

Байєр О.О. Психологічний феномен обмовлення в українській радянській історії.

Психологія і суспільство. 2025. № 1. С. 18-23. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2025.01.018>

**ЗАМОВЛЯЙТЕ ПЕРЕДПЛАТУ
РАЗОМ З УКРПОШТА**

21985